

LUND UNIVERSITY

Att lära av tillbud (Manual)

Akselsson, Roland; Johansson, Curt R; Odenrick, Per; Bertlett, Johan; Geissler-Gruber, Brigitta; Geissler, Heinrich; Vogel, Kaspar; Zak, Martin; Oels, Helmut; Exel, Rudolf

2002

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Akselsson, R., Johansson, C. R., Odenrick, P., Bertlett, J., Geissler-Gruber, B., Geissler, H., Vogel, K., Zak, M., Oels, H., & Exel, R. (2002). Att lära av tillbud (Manual).

Total number of authors:

10

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

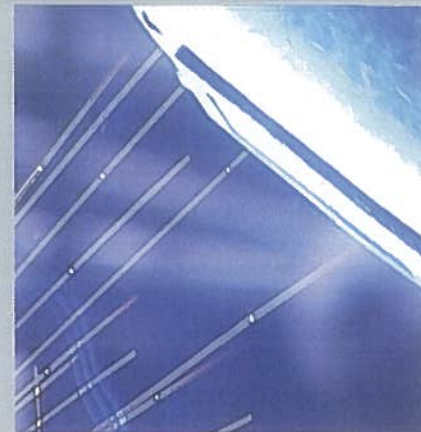
LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ATT LÄRA
LEARNING

AV
FROM

TILLBUD
NEAR-ACCIDENTS

MANUAL

Supported by:

European Agency
for Safety and Health
at Work

www.near-accident.net

TACK

Vi tackar företagen och de anställda som aktivt medverkat i detta projekt och generöst delat med sig av erfarenheter och kunskande.

SVERIGE:

- Falcon Air AB, Malmö-Sturup, www.falconair.se
- Gasell Profil AB, Anderslöv, www.gasell.com
- AB PH. Nederman, Helsingborg, www.nederman.com
- Nitator Stainless Steel AB, Helsingborg, www.nitator.se
- Södra Mekaniska Verkstaden AB, Pärarp, www.sodramek.com

ÖSTERRIKE:

- Oberhofer Stahlbau GmbH, Saalfelden, www.oberhofer-stahlbau.at
- Reiter Maschinenbau GmbH, Elsbethen, www.reiter-maschinenbau.at
- Stary Haustechnik GmbH & Co KG, Salzburg, www.stary.at
- Ing. Josef Weiser KG, Salzburg
- Wenger Schlosserei GmbH, Salzburg, www.metallbau-wenger.at
- Ing. Herbert Wocilka Dächer und Fassaden GmbH, www.wocilka.at
- Großtschlerei Franz Zehetner GmbH, Ulmerfeld-Hausmending, www.ostarrichfenster-zehetner.at

IMPRESSUM:

UTGIVARE OCH ÄGARE:

arbeitsleben Geißler-Gruber KEG,
Köblmühlgasse 8
A-4810 Gmunden,
E-mail: arbeitsleben@aol.com

PROJEKTGRUPP:

- Prof. PhD, MB Roland Akselsson, Change@Work and Department of Design Sciences, Lund University
- Rose-Marie-Akselsson, Change@Work and Department of Design Sciences, Lund University
- Prof. PhD Curt R. Johansson, Change@Work, Director Innovation&Development@Work, Univa, Lund University
- Ass. Prof. PhD-Pär Odenriek, Change@Work, Univa and Department of Design Sciences, Lund University
- Johan Jönsson, Project Assistant, Univa, Lund University
- Mag. Brigitta Geißler-Gruber, arbeitsleben, Gmunden
- PhD Heinrich Geißler, arbeitsleben, Gmunden
- MD Kaspar Vogel, art of work, Vienna
- Ing. Martin Zak, art of work, Vienna

- Ing. Helmut Oels, Institute of Business Promotion of the Austrian Federal Economic Chamber, Vienna
- Rudolf Exel, Institute of Business Promotion of the Austrian Federal Economic Chamber, Vienna

REFERENSGRUPP:

Ing. Reinhard Körbler, Austrian Social Insurance for Occupational Risks (AUVA), Vienna
Arbeitsmiljöinspektionen i Malmö

UTGIVNINGSDAG: 09/2002. © arbeitsleben, art of work, Change@Work och Univa at Lund University
Med ensamrätt; det är möjligt att återge denna broschyran i utdrag eller i sin helhet under förutsättning att „European Agency for Safety and Health at Work ” och utgivarens namn anges.

DESIGN: Steinkellner & Schwarz, Salzburg
TRYCK: Geschützte Werkstätten, Linzer Bundesstraße 6, A-5020 Salzburg
FOTO: Syrius GmbH, Martinstraße 48-50, D-40223 Düsseldorf

INNEHÅLL

INLEDNING

1. TILLBUD?

2. ATT LÄRA AV TILLBUD

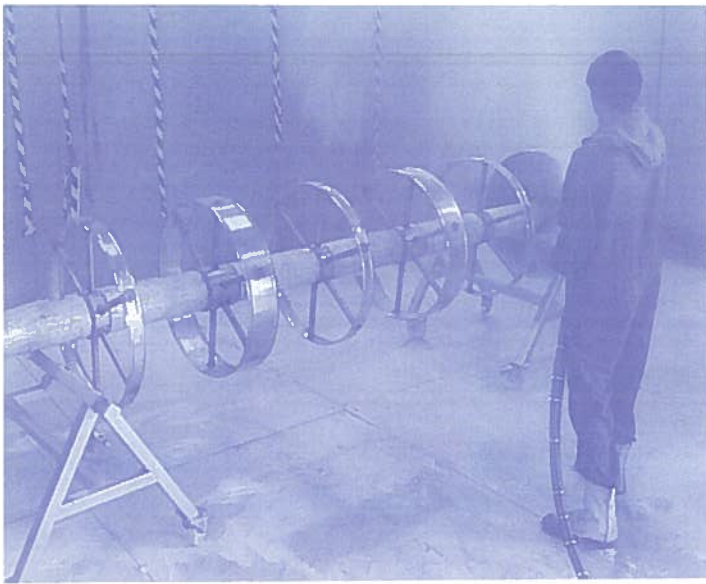
3. HUR GÖR MAN?

4. WWW.NEAR-ACCIDENT.NET

5. YTTRELLIGARE INFORMATION OCH KONTAKTER

INLEDNING

BÄSTE FÖRETAGARE OCH CHEF!

Varhelst arbete utförs kommer det att hända oväntade saker som t.ex. tillbud där allt slutar väl till sist. Tillbuderna är varningssignaler och lärtillfällen, som ger möjligheter till utveckling av säkerheten i arbetet men även till kvalitet i produktion och produkter/service. "Att lära av tillbud" eftersträvar aktivt erfarenhetsutbyte med personalen för att stärka säkerhetskulturen och förbättra kvalitetsstandarden. Vi erbjuder metoder för effektivare lärande av tillbud.

BÄSTE ANSTÄLLDE!

Varför ska man lära sig av skador och olyckor när man kan lära av missöden och tillbud? Du är expert på ditt arbete och är väl förtrogen med ovanliga händelser. Du tänker för dig själv "där hade jag tur". Ett tillbud är en värdefull erfarenhet men bara om man talar om det och därigenom ger andra tillfälle att dra slutsatser, som kan bidra till att förbättra säkerheten i arbetet. Stöd initiativet "Att lära av tillbud" tillsammans med dina arbetskamrater!

BÄSTE MEDLEM I SKYDDSKOMMITTÉ! BÄSTE SKYDDSOMBUD!

Vi kan lära av tillbud för att förebygga olyckor eller minimera förekomsten av olyckor på arbetsplatsen. I likhet med olyckor i arbetet är tillbud resultatet av många samverkande faktorer, såsom dåliga arbetsförhållanden eller olämpligt beteende. Om ovanliga händelser ska diskuteras måste det ske i en anda av förtroende och tillit. Du kan spela en aktiv roll här och t.ex. föreslå att en diskussionsgrupp bildas, där man berättar om sina erfarenheter och även själv bli ordförande i en sådan grupp.

BÄSTE EXPERT INOM FÖRETAGSHÄLSOVÅRDEN!

Enligt Arbetsmiljölagen och Arbetsmiljöförordningen samt Arbetsmiljöverkets föreskrift om systematiskt arbetsmiljöarbete, AFS 2001:1, skall åtgärder vidtagas efter tillbud. Om arbetstagaren finner att arbetet innebär omedelbar och allvarlig fara för liv eller hälsa, skall han snarast underrätta arbetsgivaren eller skyddsombud. Arbetsgivaren skall utreda arbetsskador, fortlöpande undersöka riskerna i verksamheten och vidta de åtgärder som föranleds av detta. Har olycksfall eller annan skadlig inverkan i arbetet föranlett dödsfall eller svårare personskada eller samtidigt drabbat flera arbetstagare, skall arbetsgivaren utan dröjsmål underrätta Arbetsmiljöverket. "Att lära av tillbud" lyfter fram dessa bestämmelser. Tag ansvar genom att föra ut denna förebyggande och mångsidiga strategi att förhindra olyckor.

1. TILLBUD?

I kommentar till AFS 2001:1 anges: "Ett tillbud är en oönskad händelse som kunnat leda till ohälsa eller olycksfall. Allvarliga tillbud är händelser som i sig innebär stor fara för ohälsa eller olycksfall. Det behöver inte finnas någon fara för person i den aktuella situationen. Ett exempel är en explosion i en lokal där ingen vistas för tillfället. Tillbud är ofta en följd av brister i arbetsmiljöarbetet".

Lär mer om tillbud av följande berättelser och andra på www.near-accident.net:

"Jag skulle laga belysningen. Så jag gick till säkringsskåpet och skruvade ur proppen. Jag gick tillbaka och tyvärr kontrollerade jag inte – något som sedan blev en vana – om systemet var strömlöst eller inte. Under tiden hade någon skruvat i proppen igen. Jag stack in handen och fick världens stöt. Jag klarade mig den här gången, men det kunde ha gått illa".

"Förra veckan lyfte vi ut en del som vägde 1.5 ton. När vi hade fått den 2 meter upp i luften brast hissblocket. Tack gode Gud att ingen stod under. Det måste ha varit fel på blocket från början."

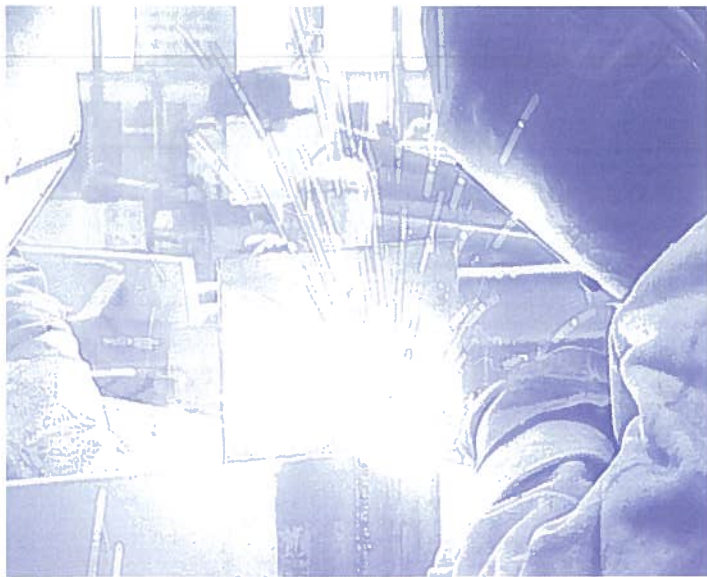
"Det fanns en hyreslägenhet i källarvåningen med glasvägg och glasdörr. Man kunde aldrig vara säker på om dörren var öppen eller inte. Så jag gick rakt in i den och praktiskt taget kastades baklänges. Jag talade om det för min arbetskamrat och gick vidare. En liten stund senare hörde jag ljudet av glas som krossades. Han hade också gått rakt in i dörren. Av detta kan man dra slutsatsen att tejp borde fästas på glaset så att allt blev tydligare."

Han borde lagt till: egentligen borde jag sett till att det kom tejp på glasdörren så hade inte olyckan hänt.

Ovanliga händelser finns av alla slag och de är i allmänhet inte spektakulära. De kan oftast rapporteras med en stor känsla av lättnad över att ingen blev skadad eller att skadan inte blev större.

Du kan säkert komma på liknande tillbud du varit med om där det "slutade lyckligt". Tillbud sker mycket oftare än olyckor. Detta åskådliggörs med den s.k. isbergsmodellen – se figur. Orsaker till tillbud kan också bli orsaker till olyckor så om vi snabbt lär oss av tillbud så minskar vi risken för olyckor.

2. ATT LÄRA AV TILLBUD

Utgångspunkten är att skapa ett säkerhetsänkande i arbetet där misstag ses som tillfällen att lära och förbättra. "Att lära av tillbud" innebär följande:

ATT NOTERA OCH KOMMA IHÅG TILLBUD.

Aktiviteter som främjar att tillbud uppmärksammas kan vara:

- att välja ett projektnamn som drar uppmärksamheten till sig som t.ex. "Jag klarade mig", "Jag hade tur", "Klöverblad-kampanjen" eller helt enkelt "Att lära av tillbud"
- att genomföra en motivationsskapande undersökning bland personalen om tillbud som de varit med om eller hört talas om
- att genomföra en undersökning bland personalen om säkerhetskultur så att alla i företaget vet vilken länk, psyko-social såväl som teknisk och organisatorisk, som är svagast i säkerhetskedjan
- att cirkulera tillbudsrapporter kring störningar och avvikelser för att motivera de anställda att prata med varandra om tillbud
- att ta upp tillbud som en stående punkt på dagordningen vid möten med ledningen och de anställda om hälsa och säkerhet
- att samla en grupp anställda med olika arbetsuppgifter där kunskap kan övervinna kommunikationsproblem genom schemalagda möten och skapa ett ömsesidigt samförstånd för en säkrare arbetsplats
- att göra en lista över situationer som innebär risk för olyckor och över riskabelt beteende som hjälper de anställda att känna igen farliga situationer och riskabelt beteende.

ATT TALA OM TILLBUD OCH RAPPORTERA DEM.

Detta backas upp genom möten och diskussioner i en förtroendefull anda. Åtgärder som stödjer rapportering av tillbud kan vara:

- att samordna projekt där skyddsombud, medlemmar i skyddskommittén, kvalitetsansvariga och företagshälsovårdens personal medverkar
- att uppmuntra anställda till att använda sitt eget expertkunnande inte bara för att lösa sina ordinarie arbetsuppgifter utan också för att lösa säkerhetsrelaterade uppgifter som rör deras egen arbetssituation
- att installera en företagsbrevlåda för tillbudsrapporter som beskriver anonymiserade tillbudssituationer eller med beskrivningar av dem som befann sig i situationen
- att belöna och uppmärksamma personer som påpekar risker och tillbud som de själva varit med om
- att informera om händelser inom företaget som handlar om tillbud med stöd av videomaterial från internetadressen www.near-accident.net.

Detta kan ske på ett tidsbesparande och praktiskt sätt genom att man använder metoder, hjälpmedel och instrument, t.ex. sådana som utvecklats i "Att lära av tillbud" och som beskrivs på internetadressen www.near-accident.net.

ATT PLANERA OCH VIDTA ÅTGÄRDER MED ANLEDNING AV TILLBUD.

Stödjande åtgärder kan vara:

- att man har regelbundna möten med diskussionsgrupper som tar upp och diskuterar sina erfarenheter
- att undersöka resultaten från sådana diskussionsgrupper under medverkan av företagshälsovårdens experter
- att inom företaget ge ut tillbudsrapporter med förslag till förbättringar som genomförts
- att ha interna säkerhetsföreskrifter lätt tillgängliga så att alla anställda kan uppdatera sig närhelst det är nödvändigt och informera sina arbetskamrater
- att ha blanketter för tillbudsrapportering lätt tillgängliga för att underlätta rapportering samt påminna om hur viktigt det är att arbeta säkert och att diskutera risker och hur man ska minska dem.

3. HUR GÖR MAN?

Nedan beskrivs några exempel på hur man kan arbeta med tillbud för att förebygga olyckor. Mer detaljerade beskrivningar av de nedan nämnda metoderna finns på www.near-accident.net. Dessa exempel och metodbeskrivningar kan laddas ned på PC, skrivas ut och användas i företaget (se nedan Ytterligare information och kontakter).

När man börjar arbetet med att förbättra säkerhetsbestämmelserna på en arbetsplats är det första man bör fråga sig "Vad är problemet?". Ett sätt att få en klarare bild är att använda enkäter. Ge varje anställd en blankett att besvara, samla in blanketterna och analysera resultaten. Det är viktigt att man använder enkäter där man ställer de rätta frågorna. Ett annat sätt är att genomföra djupintervjuer. Då är det lämpligt att slumpmässigt välja ut ett mindre antal anställda. Återigen är det viktigt att veta hur man ska gå till väga med intervjun så att svaren blir till bästa nytta.

Andra sätt som kan användas är studiecirklar och liknande arbetssätt för att engagera de anställda och göra dem delaktiga i det olycksförebyggande arbetet samt expertmetoder och kombinationer av dessa arbetssätt. Dessa metoder kan användas separat såväl som i ett andra steg efter att man har använt enkäter. Metoderna beskrivs nedan.

I både den svenska och österrikiska delen av "Att lära av tillbud" har företagen använt sig av studiecirkel. Den sammankallande i studiecirkeln kallar samman tre till fem anställda för att under cirka en timme diskutera kring tillbud, undersöka dem närmare och gemensamt ta fram förslag till lösningar och åtgärder. Med instruktionerna på www.near-accident.net om hur man kan agera som ordförande vid sådana möten kan ordföranden leda utvärderingar av tillbud på ett strukturerat och systematiskt sätt. Ordföranden kan vara någon som utsetts av företaget. Det kan t.ex. vara en kvalitetssamordnare, en medlem i skyddskommittén, skyddsombudet eller någon expert från företagshälsovården.

Det är upp till företaget att bestämma hur ofta studiecirkelträffarna ska äga rum. All personal bör delta i en studiecirkel varje eller vartannat år så att de kan bidra till säkerhet i arbetet och till säkerställande av kvaliteten. Det är en ständig lärandeprocess: studiecirkeln möts regelbundet, redovisar erfarenheterna på en anslagstavla så att hela personalen kan ta del av dem och föra dem vidare till företagshälsovården, som tar upp dem till behandling.

→ Instruktioner kan laddas ner från www.near-accident.net eller beställas utan kostnad exklusive porto.

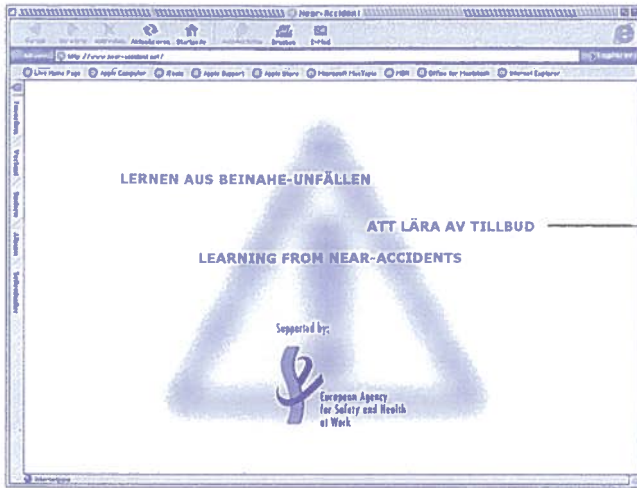
I den svenska delen av detta projekt har flera olika ansatser och metoder använts anpassade efter olika företags produktion och riskproblematik. Vid Gasell, som ingår i en större koncern och länge arbetat med kvalitetssäkring, miljöledningssystem och internkontroll användes en undersökande metodik. Enkäter användes för att inventera erfarenheter och samla så mycket information som möjligt om företaget och de olycksförebyggande metoder som företaget tagit fram. Av speciellt intresse i Gasell är den interna marknadsföring av kvalitets- och miljöledningssystem som används för att motivera de anställda att kombinera säkerhet i arbetet och hög produktivitet samt god kvalitet.

Vid Falcon Air samlades också information om risker och tillbud med hjälp av enkäter kring både tillbudsrapportering och säkerhetskultur. Inom Falcon Air har inletts en fördjupad analys av företagets tillbudsrapportering, varvid man diskuterat att utveckla ett datorstött system för tillbudsrapportering.

Vid Nedermans engagerades delar av personalen att dels identifiera risker i arbetet med utgångspunkt från inträffade tillbud, dels föreslå åtgärder för undvikande av olycksfall. Detta skedde genom diskussioner i en studiecirkel som bestod av 5-9 medlemmar från olika delar av företaget och i olika befattningar. Deltagarna kompletterar varandra genom att de har olika utbildning och yrkeserfarenhet, vilket kan bidra till att man under studiecirkeldiskussionerna sett nya möjligheter att lösa problem och åtgärda risker i arbetet. Eftersom förslag och åtgärder vanligtvis förankrats hos både arbetskamrater och chefer blir de hörsammade och effektiva.

Vid Södra Mekaniska Verkstaden tillämpades en expertansats i den meningen att projektgruppen efter förfrågan från företaget utarbetade ett rapporteringssystem för tillbud. Genom intervjuer och samtal med både ägare och personal klargjordes företagets behov av tillbudsrapportering. Efter inventering av tillgängliga system för tillbudsrapportering tog projektgruppen fram en rutin och en blankett för tillbudsrapportering och analys av rapporterade tillbud.

Vid Nitator studerade projektgruppen förutsättningar för tillbudsrapportering genom att observera hur arbetet bedrevs inom företaget och i anslutning därtill diskutera med personal och chefer om viktiga aspekter på tillbudsrapportering och olycksförebyggande åtgärder. På grundval av dessa observationer och samtal utarbetades en strukturerad checklista för att beskriva och rapportera tillbud, som var enkel och snabb att använda.

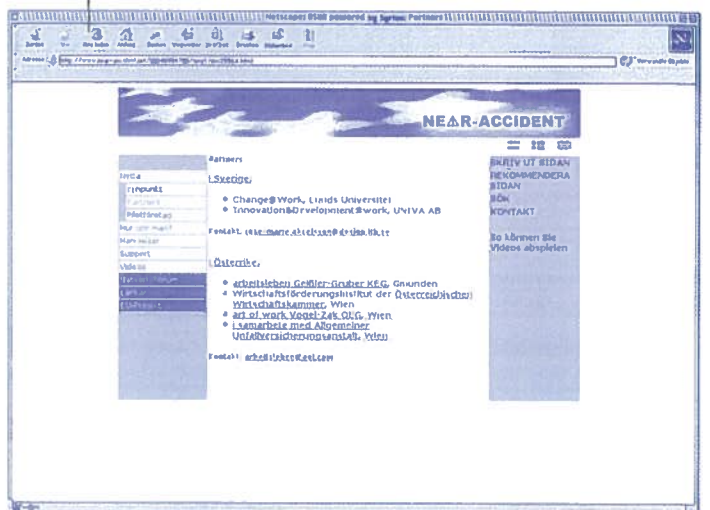
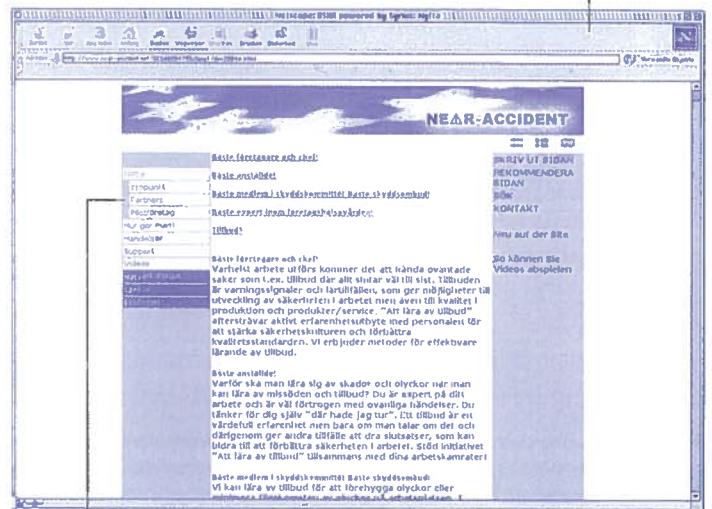

4. WWW.NEAR-ACCIDENT.NET

Besök hemsidan för "Att lära av tillbud": www.near-accident.net. Där kan du ta del av informationen på svenska, tyska eller engelska.

Här hittar du:

- samlade erfarenheter från "Att lära av tillbud" och praktiska modeller från Sverige och Österrike
- bedömningar och redovisningar i ljud och bild från de företag som tillämpat en olycksförebyggande strategi och vidtagit lämpliga åtgärder
- berättelser i ljud och bild som kan vara till hjälp vid interna diskussioner i företaget
- beskrivningar av tillvägagångssätten i de medverkande företagen för att illustrera möjligheter till förbättringar av säkerheten på arbetsplatsen
- metoder och tillvägagångssätt för användning i ditt företag
- skräddarsydda instruktioner och anvisningar för vidare utbildning av olika målgrupper
- annat material tillgängligt för beställning
- tillgång till ett nätverk och diskussionsforum för erfarenhetsutbyte
- länkar till myndigheter och organisationer.

5. Ytterligare information och kontakter

KONTAKT I ÖSTERRIKE:

arbeitsleben Geißler-Gruber KEG
telefon: +43 (0)699 1238 3131
e-mail: arbeitsleben@aol.com

KONTAKT I SVERIGE:

Change@Work, Lunds universitet
telefon: +46 (0)46 2228006
fax: +46 (0)46 2224431
e-mail: rose-marie.akselsson@design.lth.se

Ytterligare information om detta ämne:

- <http://agency.osha.eu.int> – Europeiska Arbetsmiljöbyrån, Bilbao, Spanien
- <http://www.prevent.se> – Prevent. Arbetsmiljö i samverkan. Svenskt Näringsliv, LO & PTK

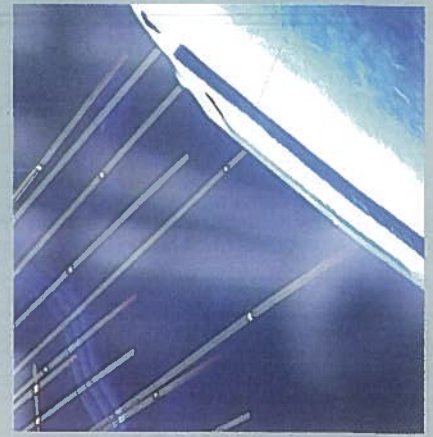
LAGAR:

- Arbetsmiljölagen, Arbetsmiljöverket, Solna
- Arbetsmiljöförordningen, Arbetsmiljöverket, Solna
- AFS 2001:1. Arbetsmiljöverkets föreskrifter om systematiskt arbetsmiljöarbete, Arbetsmiljöverket, Solna
- Den svenska projektgruppen har fått stöd också från Räddningsverket.

LERNEN
LEARNING

AUS
FROM

BEINAHE-UNFÄLLEN
NEAR-ACCIDENTS

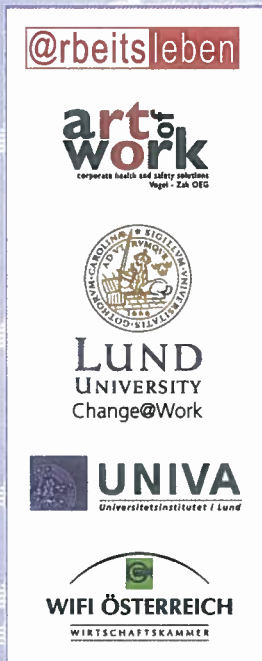
HANDLUNGSANLEITUNG

Supported by:

European Agency
for Safety and Health
at Work

www.near-accident.net

DANK

an die Unternehmen und Organisationen und deren MitarbeiterInnen, die uns bei der Prüfung der praktischen Anwendbarkeit der Lern-Instrumente tatkräftig unterstützt haben:

ÖSTERREICH:

- Oberhofer Stahlbau GmbH, Saalfelden, www.oberhofer-stahlbau.at
- Reiter Maschinenbau GmbH, Elsbethen, www.reiter-maschinenbau.at
- Stary Haustechnik GmbH & Co KG, Salzburg, www.stary.at
- Ing. Josef Weiser KG, Salzburg
- Wenger Schlosserei GmbH, Salzburg, www.metallbau-wenger.at
- Ing. Herbert Wocilka Dächer und Fassaden GmbH, www.wocilka.at
- Großtschlererei Franz Zehetner GmbH, Ulmerfeld-Hausmening, www.ostarrichifenster-zehetner.at

SCHWEDEN:

- Falcon Air AB, Malmö-Sturup, www.falconair.se
- Gasell Profil AB, Anderslöv, www.gasell.com
- AB PH. Nederman, Helsingborg, www.nederman.com
- Nitator Stainless Steel AB, Helsingborg, www.nitator.se
- Södra Mekaniska Verkstaden AB, Pärarp, www.sodramek.com

IMPRESSUM:

HERAUSGEBER UND MEDIENINHABER:

arbeitsleben Geißler-Gruber KEG,
Kößlmühlgasse 8
A-4810 Gmunden,
E-mail: arbeitsleben@aol.com

PROJEKTEAM:

- Mag. Brigitta Geißler-Gruber, arbeitsleben, Gmunden
- Dr. phil. Heinrich Geißler, arbeitsleben, Gmunden
- Dr. med. Kaspar Vogel, art of work, Wien
- Ing. Martin Zak, art of work, Wien
- Ing. Helmut Oels, Wirtschaftsförderungsinstitut Österreich (WIFI), Wien
- Rudolf Exel, Wirtschaftsförderungsinstitut Österreich (WIFI), Wien
- Prof. PhD, MB Roland Akselsson, Change@Work and Department of Design Sciences, Lund University
- Rose-Marie Akselsson, Change@Work and Department of Design Sciences, Lund University

- Prof. PhD Curt R. Johansson, Change@Work, Director Innovation&Development@Work, Univa, Lund University
- Ass. Prof. PhD Per Odenrick, Change@Work, Univa and Department of Design Sciences, Lund University
- Johan Jönsson, Project Assistant, Univa, Lund University

PROJEKTBEIRAT:

Ing. Reinhard Körbler, Allgemeine Unfallversicherungsanstalt (AUVA), Wien
Arbeitsinspektorat Malmö

STAND: 09/2002. © arbeitsleben, art of work, Change@Work and Univa at Lund University
Alle Rechte vorbehalten; die auszugsweise und vollständige Vervielfältigung der Broschüre ist mit Angabe der Herausgeber und der European Agency for Safety and Health at Work möglich.

GESTALTUNG: Steinkellner & Schwarz, Salzburg

DRUCK: Geschützte Werkstätten, Linzer Bundesstraße 6, A-5020 Salzburg

FOTOS: Sirius GmbH, Martinstraße 48-50, D-40223 Düsseldorf
Druck- und Satzfehler vorbehalten.